

Szerkesztette:
Berkics Mihály és Hunyady György

**A jog és pszichológia:
egy interdiszciplináris mező**

2012.

I. Az interdiszciplináris viszony

Bevezetés a jog és pszichológia kapcsolat szakirodalmába

Pósch Krisztián

„De minimis non curat lex.”

(Latin közmondás)

A fejezet címében található „jog és pszichológia” (*law and psychology*) azt az illúziót keltheti, hogy az alábbi írás a két tudományterület integrációjára tesz kísérletet. Valójában ez a megnevezés (melyet a későbbiekben idézőjelek nélkül fogok használni), mint a későbbiekben látni fogjuk, definitív erővel bír és a pszichológiai egy speciális területét jelenti mely erős érdeklődést mutat a jog világa iránt. A szerző maga (szociál)pszichológus műveltséggel rendelkezik, a joggal kapcsolatban csak naiv tudással bír, mely nagyban meghatározza az alábbi fejezet fókuszát.

A tanulmányban először a jog és pszichológia történeti előzményei kerülnek bemutatásra, a terület születésétől egészen napjainkig. Ezek után a már előző bekezdésben pedzegetett fogalmi keretek tisztázása következik, az egyes határterületek bemutatásával egyetemben. A harmadik alfejezet azon lehetséges szerepek bemutatását célozza, melyeket a pszichológusok magukra ölthetnek, ezzel segítve a jogrendszer működését. Zárásként két lehetséges megközelítésmód ismertetése következik, a társadalomkritikai és legitimitás-központú kutatásoké, amelyek rávilágítanak majd arra, hogy az egyes kutatói premisszák hogyan befolyásolhatják a vizsgálatok irányát. Az egyes határterületek és szerepek bemutatása során arra törekedtem, hogy az olvasó minél nagyobb betekintést szerezhessen a jog és pszichológia eredményeibe és alkalmazott hasznára. A keretes írások is azt a célt szolgálják, hogy az olyan, kapcsolódó érdekes, olykor vitatott kérdéskörök, melyek megakasztanák az eredeti gondolatmenetet tisztázásra kerülhessenek.

Az alábbi áttekintés célja a terület iránt érdeklődő egyetemi hallgatók, kutatók és értelmiségiek bevezetése a jog és pszichológia területére, érkezzenek akár a pszichológia, akár a jog, akár bármely más tudományterületről. A fejezet végére remélem sikerül rávilágítani arra, hogy a jog és pszichológiai eddigi eredményei miért tarthatnak számot különös figyelemre, miért ösztönözhetnek további kutatásra, és az Olvasó is kedvet kap majd a területben való további elmélyülésre.

I. A terület kialakulása, történeti előzmények:

1. Hugo Münsterberg és a jog és pszichológia születése:

Bár az egyes tudományágak kezdőpontjainak meghatározása szükségszerűen önkényes, a jog és pszichológia születését legtöbbször Hugo Münsterberg harvardi professzor nevéhez kötik (Münsterberg tevékenységéről részletesen lásd: Hunyady, 2006). Münsterberg 1908-ban jelentette meg a korábbi újságcikkeiből összegyűrt kötetét *A tanúk padján* (*On the witness stand*) címmel. Bár a gyűjteményt több valós eset ihlette, a szerző szemérmesen elzárta olvasói elől, hogy pontosan milyen ügyekre épített, ahhoz azonban, hogy megértsük Münsterberg célját, fontos megismerkednünk legalább kettővel közülük.

Az első a Harry Orchard-ügy volt, akit tizennyolc rendbeli gyilkossággal vádoltak meg 1907-ben. Tárgyalása során indítékának feltárása közben egy bányászszakszervezet vezetőit vádolta meg azzal, hogy ők bérelték fel az emberek megölésére. Léven Orchard szaván túl más

bizonyíték nem állt rendelkezésre, ezért kulcsfontosságú volt, hogy megbizonyosodjanak, vajon hazudik-e a vádlott, de erre akkoriban nem állt rendelkezésre semmilyen megbízható módszer. Münsterberg, akit rögtön lázba hozott az eset, engedélyt kért és kapott Idaho kormányzójától, hogy a tárgyalás során, illetve személyes beszélgetések, valamint (szóasszociációs) tesztek segítségével megbizonyosodjon vajon hazudik-e Orchard. Nem szakértői tanúként szerepelt a tárgyaláson – ez akkoriban még ismeretlen fogalom volt, így tanúvallomást sem tett –, kizárólag a cikkeivel kapcsolatos későbbi adatgyűjtés céljából jelent meg. Bármennyire is ellenszenvet táplált a vádlottal szemben, úgy vélte, az igazat mondja, mely sejtését rögtön meg is osztotta egy újságíróval. A kor pozitivista-szcientista miliójét jellemzi, hogy a nyilatkozata nyomán rögtön az amerikai és európai újságok címlapjára került, mint a „hazugság-gép” feltalálója, egy olyan masináié, ami képes a hazugságok leleplezésére (valójában több élettani műszer együttes alkalmazását jelentette). (Moskowitz, 1977)

A másik ügy egy bizonyos Richard Ivens nevéhez fűződött. A lassú észjárásúnak leírt férfit felesége meggyilkolásával vádolták és „intenzív kikérdezésnek” vetették alá, mely után beismerő vallomást tett, annak ellenére, hogy több ember megerősítette, hogy a kérdéses időben máshol tartózkodott. Egy helyi pszichológus egyenesen úgy vélte, hogy hipnózis hatása alatt tett vallomást a férfi, így az általa elmondottakat semmisnek kell tekinteni. Álláspontja megerősítésére levelet írt a kor két talán leg(el)ismertebb pszichológusának, William Jamesnek és Hugo Münsterbergnek, hogy erősítsék meg a diagnózisát. Münsterberg érdeklődését és téma iránti elkötelezettségét mutatja, hogy alapos nyomozás nélkül(!) kiállt kollégája véleménye mellett. A sajtó reakciója ezúttal ellenségesnek bizonyult, olyan szalagcímekben keltek ki a pszichológusok véleménye ellen, mint „A tudomány megőrült” vagy „A Harvard megsérti a bíróságot”. A közhangulat helyesen sejteti az eset kimenetelét: a férfit nem sokkal később felakasztották. (Moskowitz, 1977; Münsterberg, 1908/1925)

Münsterberg (1908/1925) ezen két eset tapasztalatai és korábbi vizsgálatain felbuzdulva kötetében a jog és pszichológia ma is aktív kutatási területeit idézte meg. Az első két fejezetében a szemtanúk perceptuális „illúzióit” és azt kívánta bizonyítani, hogy bármennyire jószándékú és őszinte legyen az illető, akaratlanul is tehet téves tanúvallomást az észlelés korlátai miatt. A következő két részben rámutatott arra, hogy a pszichológia milyen módszerekkel képes leleplezni a bűnöst és a hazugságot szóasszociációs eljárás és „kísérleti érzelemazonosítás” segítségével (a már említett „hazugsággép”, a poligráf őse). Bár az általa ismertetett módszerek alkalmazása mellett tört lándzsát, maga is felhívta a figyelmet a széleskörű és alapos vizsgálatok szükségességére, amennyiben hitelt érdemlő jóslásokat kívánunk tenni segítségükkel. Az ezt követő két tanulmányban a bíróságon megjelenő szuggeszciók és hipnózis lehetséges hatásairól írt, amellet érvelve, hogy ezek használta a bűnügyi eljárás során elvetendő, így ennek segítségével kicsikart tanúvallomás sem elfogadható. Az utolsó fejezet, mely a bűnmegelőzésről és a bűnözés eredetéről szól, talán a leginkább filozofikus az összes közül. Szemben a korban népszerű nézetekkel, mely szerint bűnözőnek „születni kell” (vö. Lombroso elmélete), amellet állt ki, hogy a társadalom tesz minket bűnelkövetőkké. Vizsgálatokat idézett, melyekben elítélt fiataloknál neurotikus és patológiás tüneteket regisztráltak, vagy a bűnözőknél kisebb memória-kapacitást találtak, mint az egyetemistáknál. Az eredmények alapján ezért az oktatás, tanítás reformját hangsúlyozta, mert önmagában a büntetéstől való félelem nem elég visszatartó erő az elkövetők számára. „Ki kell, hogy mondjuk újra: a bűnözők nem születnek, hanem készülnek – nem is magukat készítik, hanem a társak készítik őket. A társadalomnak szükségszerűen negatív irányba kell működnie, hogy eltüntesse azokat a hatásokat, melyek az ellenkező irányba hatnának.” (Münsterberg, 2008, 261p.)

Bár Münster
tekintetében,
azonban tanu
(1977) egye
irányította a
különösen
pszichológia
érvényesnek
kísérleti [al
ösztöneik és
eljön az id
szellemének
(Münsterbe

A már Mü
század vég
névéhez kö
átalakítaso
ismert, ha
mellett fut
legtöbbszö
jobb veze
szívverés)
tetten ére
tesztelés
autonóm
detektál,
aktivitást
fiziológia
A tesztel
esetében
irreleván
leggyakr
releváns
szoros k
hogy rab
választ
melynél
juthat: a
adatok n
A poligr
Brit Tuc
közé tes
található
is hazug
megfog
poligráf
Mások
tudná, h

Bár Münsterberg perspektívája úttörőnek tetszhet, különösen a kor rigid jogfelfogásának tekintetében, az idézett kutatások száma kevés, sok esetben intuitív következtetések von le, azonban tanulmányai a jog és pszichológia fő csapásirányát jól megfogalmazzák. Moskowitz (1977) egyenesen úgy véli, hogy Münsterberget a jog és pszichológia problematikája irányította az alkalmazott pszichológia felé, mely terület alapítójaként tartják számon. Ezért is különösen figyelemreméltó az az óvatosság, talán egy kicsi szkepszis, mellyel a jog és pszichológia lehetséges alkalmazott hasznát szemlélte, bár véleménye a mai napig érvényesnek tetszhet: „Az ügyvéd, a bíró és az esküdt bizonyos abban, hogy nincs szüksége a kísérleti [alkalmazott] pszichológiára. (...) Továbbra is kitartanak amellett, hogy a jogi ösztöneik és józan eszük ellátja őket mindazzal, amire szükség van, talán többel is. Ha valaha eljön az idő, mikor a jogászok valamilyen engedményt tesznek a modern pszichológia szellemének, akkor a közvéleménynek komoly nyomást kell gyakorolnia ennek érdekében.” (Münsterberg, 2008, 11-12p.)

A már Münsterbergnél is megjelenő hazugságdetektáló gépek története egészen a XIX. század végéig nyúlik vissza. Grubin (2010) felidézi, hogy legtöbbször Cesare Lombroso nevéhez kötik a poligráf első alkalmazását, de a ma használt gépek azóta természetesen több átalakításon mentek keresztül. A poligráf név többszörös írást jelent, ami a filmekből jól ismert, hagyományos, a vizsgált személy biológiai sajátosságait párhuzamosan egymás mellett futó papírokra vezető gépre utal (ma ez már digitálisan történik). Ma már az adatokat legtöbbször digitálisan rögzítik, egyszerre vizsgálják a bőr galvanizáltságát (izzadás esetén jobb vezetőképességekkel bír az emberi test), a kardiovaszkuláris változásokat (vérnyomás, szívverés) és a lélegzésben bekövetkezett változásokat (légzésszám). Bár a gépet a hazugság tetten érésére fejlesztették ki valódi „hazugság válasza” (*lie response*) soha nem bukkantak a tesztelés során, nem is valószínű, hogy hasonló létezne. A poligráf ezzel szemben az autonóm idegrendszer által irányított, tudatos kontroll alá nehezen vonható fiziológiai jeleket detektál, arra építve, hogy megtévesztő szándék és hazugság esetén fokozott arousal aktivitást tapasztalhatunk. Az alkalmazott teszt tehát nem más, mint az illető megszokott fiziológiai válaszai és az ettől eltérő válaszok közötti különbségek keresése.

A tesztelés több kérdéses stratégiát alkalmazhat. A tradicionális releváns-irreleváns módszer esetében a bűnténnyel kapcsolatos, releváns (pl. „Ön ölte meg XY-t?”) és attól eltérő, irreleváns (pl. „Ma kedd van?”) kérdéseket tesznek fel a gyanúsított számára. Ma leggyakrabban az összehasonlító kérdések technikáját szokták alkalmazni, melynél a releváns-irreleváns kérdéseken túl olyanok is szerepelnek, melyek a bűnténnyel nem állnak szoros kapcsolatban. Például egy gyanúsítottat, akit rablással vádolnak, arról kérdezik, hogy rabolt-e már korábban is. A technika arra épít, hogy az ártatlanul gyanúsítottak erősebb választ fognak adni ilyen általános, mint a konkrét üggyel kapcsolatos kérdések esetén, melynél a valódi elkövető mutat fokozott aktivációt. A vizsgálat mindig három konklúzióra juthat: a gyanúsított megtévesztést alkalmazott, nem alkalmazott megtévesztést, vagy az adatok nem meggyőzőek. (Grubin, 2010)

A poligráf megbízhatóságát a mai napig széles körű vita övezi, Grubin (2010) egy 2003-as a Brit Tudományos Akadémia által kiadott kutatásra hivatkozva a megbízhatóságot 81-91% közé teszi, ami jóval az átlagos valószínűség felett, egyben jóval a tökéletes azonosítás alatt található. A gép jellemzően felüldiagnosztizál, így az esetek 10-20%-ban olyan személyeket is hazugnak mutathat, akik valójában az igazat mondják. A pontatlanságon túl több kritika is megfogalmazható a módszerrel szemben. Többen mutatnak rá arra a tényre, hogy bár a poligráf nehezen becsapható, megfelelő tréning esetén könnyen becsaphatóvá válik a gép. Mások rámutatnak arra, hogy a mai napig nincs olyan pszichológiai elmélet, ami magyarázni tudná, hogy a válaszadók miért reagálnak fokozottan hazugság esetén. Ugyancsak kérdéseket

vet fel, hogy sem a poligráf, sem a poligráf használatának standardjai nem tisztázottak, ezért könnyen előfordulhat, hogy a teszt-személyzet nem kellő módon képzett, így a diagnózisuk is pontatlan lehet. Ezek fényében erősen megkérdőjelezhető a hazugságvizsgálat hitelessége, melyet az Egyesült Államok ötvenegy tagállamából mindössze tizenhétben fogadnak el a bíróság elé tárható bizonyítékként. Grubin (2011) szerint egyszerűen el kell ismerni, hogy nem áll rendelkezésre sem kidolgozott elméleti háttér, sem elegendő empirikus bizonyíték, hogy a poligráf hatékonyságának kérdésében dönteni lehessen. Myers, Latter és Abdollahi-Arena (2006) kutatása arra kereste a választ, hogy vajon a potenciális amerikai esküdtek hogyan értékelik a poligráf vizsgálatok által nyújtott eredményeket. Három különböző feltételt alkalmaztak, melynél az egyikben nem állt rendelkezésre poligráf eredmény, másikon megbukott az illető (a teszt alapján hazugnak bizonyult), míg a harmadik igazolta őt. A résztvevőknek adott történet nyomán egy szexuális bűncselekményben kellett ítéletet hozniuk. Az eredmények alapján a kitöltők meglehetősen szkepszissel viseltethettek a poligráf iránt, ugyanis nem mutatkozott szignifikáns különbség a kísérleti feltételek között, ami arra utal, hogy a teszt által nyújtott eredményekre egyáltalán nem építettek a megkérdezettek. Ezt támasztja alá az is, hogy a vizsgálati személyek a hazugságdetektáló gép pontosságát 63-68% közé taksálták, mely jóval elmarad a valódi pontosságától.

A gépi hazugságvizsgálat mellett célszerű a hipnózissal kapcsolatos hitek és tévhitek tisztázása is, melynek alkalmazásától már Münsterberg is óva intett. A hetvenes és nyolcvanas években a rendőrség gyakran élt a hipnózis módszerével, hogy „feljavítsa” a szemtanúk memóriáját, mely több esetben sikeresnek bizonyult. Mindazonáltal gyakori, hogy hipnózis közben meg nem történt események, úgynevezett pseudoemlékek kerülnek a felszínre, melyek könnyen vihetik vakvágányra a nyomozást. A hipnózisban az emlékek felidézése során a hipnotizált személy komoly magabiztosságot mutat, még akkor is, ha emléke erősen pontatlan. A pseudoemlékek megjelenését valószínűleg részben a helyzet is szüli, melyben egy nyomozás érdekében tevékenykedő hipnotizőr könnyen gyakorolhat erős nyomást a hipnotizált személyre, aki ezért hajlamos lehet a kevésbé biztos, esetleg csak sejtésekre, gyanúkra épülő, sokszor alapvetően téves információkat is felnagyítva közölni. Összességében elmondható, hogy a közkeletű városi legendákkal szemben a hipnózis nem jelent kerülőutat az elfelejtett emlékek pontos felidezésére, sőt, több esetben félrevezetheti a nyomozást is, ezért célszerűbb a kihallgatás során egyéb pszichológiai interjú-technikákat alkalmazni helyette. (Wagstaff, 2010)

1. táblázat

A gépi hazugságvizsgálat és hipnózis alkalmazásának kérdései

2. Münsterberg után két lépés előre, egy lépés hátra – A jog és pszichológiai első évszázada:

A jog és pszichológia történetének áttekintéséhez Ogloff (2000, 2001) tanulmányai nyújtanak segítséget. Ahogy az egyik cikkének címében ki is emelte, a jog és pszichológia történetét két előre és egy hátra tett lépéssel lehet leírni.

Az első lépést előre a már korábban ismertett Hugo Münsterberg és követői jelentették. A jog és pszichológia első szakaszát Ogloff (2000, 2001) 1908-1940 közé datálja és az Egyesült Államokban Holmes (1897) nevéhez fűződő szociológiai jogtudománnyal kapcsolja össze. Az ekkoriban született írások mind osztoznak abban a meggyőződésben, hogy a jog sarokkövét többé már nem a jogszabályok szigorú követése jelenti, megértéséhez fontos megismerni a mögöttes társadalmi és gazdasági tényezőket is. Az 1900-as évek elejének már idézett pozitivizmusa folytán a jogra egyre többen akartak úgy tekinteni, mint természettudományra.

(Haney, 1980) Ahogy Ogloff (2001) is rámutat, a szkeptikusokat a korban irányadónak számító jogi realizmus is a társadalomtudományok felé irányította, mely a korábbi formalista irányzattal szemben a jogot benne levő szereplők (törvényhozók, bírók) működésének eredményének tartotta, valamint fontos szerepet szánt neki a közjó definiálásában és a társadalmi jólét fenntartásában. A jog és pszichológiai korabeli sikerét mutatja, hogy a 20-as és 30-as években a legnívósabb jogi iskolákban bevezetésre került egyetemi tantárgyként is. (Ogloff, 2000, 2001) Ez a folyamat annak ellenére ment végbe, hogy a jogi szakma a kezdetektől meglehetősen óvatossággal és elutasítással figyelte a szociológiai jogtudomány térnyerését.

Münsterberggel szemben az egyik legalaposabb és legátfogóbb kritika John Henry Wigmore jogász nevéhez fűződött, aki a bíróság előtt prezentált bizonyítékok hitelességének standardjainak meghatározásával vált híressé (Magner, 1991). Wigmore – Münsterberg tárca-jellegű írásaival szemben – részletes bibliográfiát használva idézi a pszichológia addigi eredményeit. Elemzésében rámutat arra, hogy a pszichológia térhódítása a jog területén még koraszülött próbálkozás, a legtöbb (kevés számú) tanulmány az utóbbi években született és következtetések általánosíthatósága komoly kérdéseket vet fel. Míg például Münsterberg a hazugságdetekcióval kapcsolatos eredményeit egyértelműen jó iránynak tartotta, Wigmore rámutat, hogy a szabad asszociációs technika könnyen manipulálható, az egyes élettani funkciók és hazugságdetekció mérésével kapcsolatban pedig koránt sincs egyetértés a terület szakértői között. A tanúk padján (Münsterberg, 1908/1925) részben félreértésekre is épül Wigmore álláspontja szerint, hiszen mind a szemtanúkkal, mind a kihallgatásokkal kapcsolatban idézett problémák a jogalkalmazás homlokterébe kerültek már ekkorra, az óvatos javítás szükségszerűségét maguk is elismerték. Wigmore megközelítése azért is különösen rokonszenves, mert nem saját tudománya határai mögül kritizálja a pszichológiát, épp ellenkezőleg, eredményeinek alapos ismerete készíti kritikára alkalmazásukkal kapcsolatban, melyek 1909-ben valószínűleg jogosnak is tekinthetők (Magner, 1991).

A kezdeti lelkesedést követően 1940-től 1976-ig a jog és pszichológia teljesen eltűnt a pszichológiából. Ogloff (2000) maga is bizonytalan az okokat illetően, több hatás együttes jelenlétét valószínűsíti. Ez a második lépés, ezúttal hátra, részben minden bizonnyal a joggal kapcsolatos konzervatívabb felfogás térnyerésének tekinthető, ami nem csak a pszichológiát, de az összes társtudományt megviselte.¹ Ugyancsak hiányoztak az iskolateremtő nagy alakok, akik az irányzat születése után tovább tudták volna szőni az eredményeket, esetleg intézményes keretet (kutatócsoportok, tanszékek, egyesületek) is teremtve. Münsterberget, aki kellően elismert lett volna az iskolateremtéshez, 1916-ban megfosztották katedrájától, mert német származása miatt ügynöknek vélték. Korábbi eredményei ellenére a későbbiekben sokak számára tudományos eretneknek számított, meghurcolásának hatására nem sokkal később agyvérzésben elhunyt, az első világháborús társadalmi hisztéria áldozataként. (Hunyady, 2006) A jog és pszichológia annyira elfeledett területté vált, hogy a következő korszak és újbóli előrelépés bejelentője, June Louin Tapp 1976-os tanulmányának címében egyenesen a terület nyitányáról írt.

A jog és pszichológia harmadik, máig tartó korszakának kezdetét tehát Tapp (1976) tanulmányához szokták kötni, bár sarokpontnak tekinthető a terület első szaklapjának, a *Law and Human Behavior* egy évvel későbbi megjelenése is. Maga a folyamat már korábban, a hatvanas években megindulhatott, de a hetvenes évekre teljesedett ki csupán. Tapp (1976) tanulmányában maga is csak találgatni tud, hogy a jog és pszichológia minek köszönhette a

¹ Kivételt képez ez alól a jogszociológia.